

Гульнара Абдулаєва

ЗНАМЕНІТІ

◆

25 ВІДОМИХ КРИМСЬКИХ ТАТАР: ВІД КРИМСЬКОГО ХАНСТВА ДО СЬОГОДЕННЯ

◆

ХАДЖИ ГІРАЙ • МЕНГАІ ГІРАЙ • НУРУМ СУАТАН • ДЕВАЛЕТ ГІРАЙ I •
БОРА ГАЗІ ГІРАЙ II • СЕФЕР-ГАЗІ • МУХАММЕД ГІРАЙ IV СОФУ •
ТУТАЙ БЕЙ АРГИНСЬКИЙ • АШИК УМЕР • КРИМ ГІРАЙ ХАН •
АБДУЛ-ГАФАР КИРИМІ • АЛІМ АЙДАМАК • ІСМАЇЛ ГАСПРИНСЬКИЙ •
САЙДЕ МУФТИ-ЗАДЕ • УСЕІН БОДАНІНСЬКИЙ • АСАН САБРІ АЙВАЗОВ •
ОСМАН АКЧОКРАКЛИ • УСЕІН ШАМІЛЬ ТОХТАРҒАЗИ •
НОМАН ЧЕЛБЕДЖИХАН • ШЕФІКА ГАСПРИНСЬКА • ДЖАФЕР СЕЙДАМЕТ •
БЕКІР ЧОБАН-ЗАДЕ • АМЕТ ОЗЕНЬАШЛИ • АМЕТХАН СУАТАН •
МУСТАФА ДЖЕМІЛЄВ

Харків
ФОЛІО
2021

ХАДЖИ ГІРАЙ

Гіраї — перша та єдина правляча династія Кримського ханства. Понад триста років вона безперервно керувала державою. Серед її представників були яскраві політики, блискучі дипломати, великі полководці, талановиті поети та навіть благочестиві суфії. Кожен із них зробив свій внесок в самобутню культуру і заклав нетипові європейським та східним державам традиції. А все почалося з родоначальника ханської династії та засновника Кримського ханства Хаджі Гірая.

Хаджі народився близько 1397 року в литовському місті Тракаї, куди прибула його сім'я і залишилася жити в еміграції через нестабільне політичне становище в рідному Криму. Великий литовський князь Вітовт передав його сім'ї для проживання одну зі своїх резиденцій. Батьками Хаджі були Гіяс-ад-Дін, син хана Кримського юрта Таш-Тімура, та Асіє-хатун, донька знатного кримського вельможі. Своїми предками Хаджі міг по праву пишатися. Адже вони вели свій родовід від першого сина Чингісхана — Джучі.

Існує переказ, що Хаджі ще підлітком був узятий батьком в один із походів. У жорстокій битві загинув Гіяс-ад-Дін. Тоді, можливо, його дядько Девлет Берді з міркувань безпеки відправив тринадцятирічного племінника до суфії¹ Девлет-Гельді, який, імовірно, мешкав у степах Північного Причорномор'я. Суфій був наставником батька Хаджі Гіяс-ад-Діна і тепло прийняв сина свого вихованця. Прожив

¹ Суфізм — містична течія в ісламі.

Ілюстрація з колекції музею «Ларішес»

принц в родині Девлета-Гельді кілька років. У 1419 році загинув все-сильний бейлербей Едіге. Цією обставиною скористався дядько Хаджі Девлет Берді. Після того як Девлет-Берді утвердився в Криму в 1419 році, до дядька приєднався і двадцятидворічний Хаджі.

На території Великої Орди ще залишалося чимало родичів-суперників. Із наполегливістю вони нагадували про себе частими вторгненнями в Крим. І були моменти, коли

Девлет-Берді кілька разів втрачав трон, але знову і знову вибирав недругів за межі кримського улус-юрта. Врешті-решт Девлет-Берді загинув в битві під містом Сараєм.

У 1427 році Хаджі приймає титул правителя Кримського улус-юрта. Він має намір оголосити про створення нової незалежної держави та почати боротьбу за об'єднання імперії Чингісидів під своїм правлінням з центром в Киримі (Солхаті). Кілька бейських кланів об'єдналися проти політики молодого хана.

На початку жовтня 1428 року, в день повного сонячного затемнення, Хаджі Гірай був змушений покинути батьківщину і вирушити зі своєю сім'єю і частиною відданих йому кримців до Литви. Ряд джерел повідомляє, що в 1432 році литовський князь Сигізмунд дає Хаджі в допомогу військо і йому вдається на деякий час повернути під свій контроль Крим, де до нього приєднуються місцеві беї з Ширінського та Аргинського родів. Однак при владі Хаджі перебував лише кілька років. За цей короткий час він зумів укласти досить вигідний союз із Мангупським князівством і торговими факторіями генуезців у Кафі. А ось протистояти ще одному ро-

дичу-чінгісиду Сеїд-Ахмеду, онуку хана Тохтамиша, не зміг. Хаджі знову довелося повернутися в Литву, в місто Ліду, дароване йому литовським князем Сигізмундом.

Автор «Історії Тавриди» Станіслав Богуш-Сестренцевич, посилаючись на польського історика XVI століття Матея Стрийковського, пише, що Хаджі, підтримуваний Вітовтом, оголосив себе незалежним ханом Криму. Він виграв битву з генуезцями та навіть забрав у них Кафу. Але як і коли все це сталося, автор не уточнює. Бій з генуезцями та кримськими татарами дійсно відбувся в 1434 році. Тоді до Криму з Генуезької республіки був відправлений полководець Карло Ломелліно. У битві під селищем Карагоз генуезці зазнали нищівної поразки від кримців і погодилися на одноразову виплату 125 кг срібла і подвійного податку¹.

В 1441 році в Вільно присутності польсько-литовської знаті князь Казимир IV разом зі своїм наставником і фактично правителем Великого князівства Литовського Яном Гаштольдом привітали новообраного хана і запевнили його в тому, що Литва, як і раніше, є другом і союзником Криму та Орди.

Хаджі повернувся на батьківщину, в столицю своєї держави Кирим, на цей раз назавжди. Але Хаджі став не тільки першим кримським ханом. Саме з поверненням своїх земель він став називатися не інакше як Хаджі Гірай. 1441 рік став офіційною датою заснування Кримського ханства та одночасно нової династії, яка протягом 342 років правила державою.

Посольство з впливових держав Польського та Угорського королівства говорило про визнання в Європі незалежного Кримського ханства. Через кілька місяців з міста Кирима було відправлено у відповідь посольство в Угорщину. А дуже

¹ Данилова Э.В. Каффа... с. 211

скоро при дворі першого кримського хана починає формуватися дипломатичний корпус. Він відповідав за успішну зовнішню політику держави. Для Хаджі Гірая було вкрай важливим створити могутню державу.

Хаджі Гірай продовжив закладену своїми предками традицію віротерпимості. Строго дотримуючись мусульманського законодавства, він з повагою ставився до інших конфесій. Заперечував насильницьке навернення в іслам християн та юдеїв.

Друге десятиліття правління Хаджі Гірая ознаменувалося великими військовими та дипломатичними баталіями. У 1452 році кримському ханові випала нагода поборотися з головним ворогом, ординським ханом Сеїд-Ахмедом. Хаджі Гірай вперше застосував тактику розвідки та в несподіваний момент завдав блискавичного удару по табору супротивника. За лічені години перемога на берегах Дніпра була здобута кримцями. Перемога над ординським ханом Сеїд-Ахмедом, онуком Тохтамиша, мала величезне значення для Хаджі Гірая, онука Таш-Тімура. Більше не було небезпечного претендента ні на кримський, ні на ординський трони. Битва стала поворотною подією в історії молодого Кримського ханства, дала право Хаджі Гіраю офіційно іменувати себе ханом Великої імперії Чингісидів, а Кирк-Єр — центром Великої Орди.

Через рік кримський хан шляхом дипломатичних переговорів зумів вибудувати відносини з султаном Османської імперії. На жаль, нам не відомо напевно про відносини Хаджі та Улубея, наскільки останній був у васальній залежності від першого і чи був узагалі.

Хаджі Гірай об'єднав землі Великої Орди та створив нову державу, яка пізніше буде відома як Кримське ханство. Для багатьох істориків він вважається втіленням істинного правителя. Кримське ханство, створене Хаджі Гіраєм, було абсо-

Дюрбе першого кримського хана Хаджи Гірая

лютно новою державою, гармонійно з'єднав в собі тюркські, ординські, ісламські та європейські риси. Можливим це стало тільки завдяки Хаджі Гіраю.

Хаджі Гірай з почестями був похований в Кирк-Єрі. Через кілька років його останки були перенесені в фамільний склеп, над яким дуже скоро буде зведено гарний мавзолей, або дюрбе, котрий зберігся до наших днів.

МЕНГЛІ ГІРАЙ

Серпень 1466 року. У Кримському ханстві тільки що відбувся пишний похорон першого кримського хана Хаджи Гірая.

Менглі був шостим сином Хаджі Гірая. Він народився в 1445 році, ймовірно в Солхате. Для свого часу Менглі Гірай

був освіченою людиною. Ще дитиною батько відправив його в резиденцію консула Генуї в Кафу, де він отримав європейську освіту, оволодів італійською мовою і латиною, добре пізнав європейську культуру.

З перших днів Менглі Гірай продовжив починання батька в області реформ. При ньому територія ханства остаточно була розділена на адміністративно-територіальні округи, бейлики, за новим зразком, а глави бейських родів, згідно з приписом хана, відтепер зобов'язані були займати місце в Державній раді — Дивані. Саме при ньому остаточно сформувався стан і були затверджені податки, які вже не змінювалися століттями. Від себе Менглі Гірай знизив податки, сплачувані генуезькими торговими компаніями в ханську скарбницю.

У 1472 році головним противником все ще залишався Нур-Девлет, який бажав повернути трон. Але тоді ще Менглі Гірай не знав, на який крок зважиться Нур-Девлет і як далеко зайде у своїх прагненнях, щоб відновити свої права. Не дивлячись на те, що Менглі Гірай користувався великою підтримкою місцевої аристократії, реальна влада молодого хана була ще хиткою. Його головними суперниками залишалися рідні брати, готові в будь-який момент змістити його з трону. Найактивніше діяв Нур-Девлет. Агенти Менглі Гірая вчасно перехопили листи, і змова була розкрита. У Менглі Гірая були всі причини та можливості, щоб фізично усунути свого головного супротивника. Але він цього не зробив. По суті, саме тоді хан заклав закон про недоторканність династії. Для Менглі Гірая все складалося вдало. Внутрішня політика стабілізувалася, реформи поступово давали свої результати. У зовнішній політиці Менглі Гірай орієнтувався на польсько-литовську державу. Втім, остання була зацікавлена в союзі з Кримським ханством. Обмін посольствами, постійні представники при дворах обох держав... Але ці відносини періодично псували ординці.

Формально ординці підпорядковувалися кримсько-му хану. І вони визнавали його владу. Але заради своїх вигод іноді здійснювали походи в землі Великого князівства Литовського. Цим вони демонстрували Менглі Гіраю свою незалежність і непокірність.

На початку 1472 року посварившись зі своїм братом Мамаком Ширінським, одним з найвпливовіших людей в Кримському ханстві, в Степ до ординців пішов Емінек Ширінський. Становище погіршилося ще й тим, що похід Емінека збігся з черговим посольством з Криму до Кракова. В офіційному посланні Менглі Гірай запевняв Казимира у вічній дружбі між державами. Природно, що у Казимира виникло чимало запитань. З одного боку йому пропонували мир, з іншого розоряли землі, та ще під керівництвом представника найбільш впливової династії ханства! І тільки завдяки мистецтву ведення переговорів посла Джафера-мурзи можливий конфлікт було залагоджено. А незабаром 22 вересня того ж року Менглі Гірай відправив королю ярлик із золотою печаткою на володіння великими землями. На офіційних переговорах не було згадано імені Емінека. Знатний бранець деякий час залишався в польській тюрмі. І тільки через рік не без згоди Менглі Гірая Казимир звільнив Емінека з-під варті. Скориставшись несподіваною свободою, кримський вельможа покинув Польщу і повернувся до Криму. Цей випадок став причиною подальших прохолодних відносин між Менглі та Емінеком. Вчинок Емінека вніс зміни в геополітичну ситуацію. Річ у тому, що ярлик, відправлений кримським ханом королю польському 22 вересня 1572 року, був не зовсім стандартним. У документі до переліку всіх міст і містечок, що передавалися під владу Казимира, додалося ще місто Рязань і Новгородська республіка. Менглі Гірай добре знав, що ці зміни задовольнять бажання відразу двох сторін — польську і новгородську. Новгородська республіка

СОДЕРЖАНИЕ

Хаджи Гірай	3
Менглі Гірай	7
Нурум-Султан	23
Девлет Гірай I	29
Бора Газі Гірай II	46
Сефер-Газі	70
Мухаммед Гірай IV Софу	82
Тугай бей Аргинський	132
Ашик Умер	144
Крим Гірай хан	149
Абдул-Гаффар Киримі	157
Алім Айдамак	162
Ісмаїл Гаспринський	167
Сайде Муфти-Заде	177
Усеїн Боданінський	182
Асан Сабрі Айвазов	190
Осман Акчокракли	198
Усеїн Шаміль Тохтаргази	205
Номан Челебіджихан	209
Шефіка Гаспринська	221
Джафер Сейдамет	229
Бекір Чобан-заде	251
Амет Озенбашли	265
Аметхан Султан	275
Мустафа Джемілев	281